

Виховання рефлексивних умінь у майбутніх педагогів як психолого-педагогічна проблема

У статті розглядаються різноманітні погляди вчених на досліджувану проблему, уточнюється зміст поняття “рефлексивні уміння”.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивні уміння, самоосвіта, самостійна робота, освітній процес.

В статье рассматриваются различные взгляды ученых на исследуемую проблему, уточняется содержание понятия “рефлексивные умения”.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивные умения, самообразование, самостоятельная работа, образовательный процесс.

The article deals with the different scientists' views to investigating problem, specifies the content of the concept “reflexive skills”.

Key words: reflection, reflexive skills, self-education, self-dependent work, educational process.

(a) - постановка проблеми) Реформування змісту освіти – одна з головних задач освіти в Україні. У зв'язку з цим сучасний освітній процес має бути спрямований не тільки і не стільки на формування необхідного мінімуму знань, умінь, навичок, які інколи стають надбанням архаїчних спогадів, скільки на розвиток здатності до самоосвіти та самовиховання.

Найбільш сензитивні умови для становлення відповідного особистісного розвитку створюються, як відомо, упродовж юнацького періоду життя людини, коли здійснюється особистісне та професійне самовизначення. Тому вищий навчальний заклад повинен враховувати це і стимулювати розвиток рефлексивних умінь у студентства. Зокрема, Закон України «Про вищу освіту» [1] передбачає створення освітньо-виховних

умов для особистісної самореалізації, яка б гармоніювала з потребами суспільства та держави у кваліфікованих фахівцях.

(б) - *аналіз останніх досліджень і публікацій*) Проблема рефлексії була і продовжує залишатися актуальною у психолого-педагогічній науці. Дослідження рефлексії було започатковане у працях видатних психологів Б. Ананьєва, Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, С. Рубінштейна і отримало своє продовження у розвідках сучасних науковців Н. Гуткіної, І. Семенова, С. Степанова, Р. Чумичевої, Г. Щедровицького та інших. Українська психолого-педагогічна наука також має чималі напрацювання у контексті відповідної проблематики (М. Боришевський, С. Васьківська, С. Максименко, В. Юрченко, Т. Яценко).

Відповідно, мета даної статті полягає у тому, щоб (в) - *формування цілей статті*) проаналізувати філософську, психологічну, педагогічну літературу, порівняти та узагальнити різні погляди учених на досліджувану проблему, уточнити зміст поняття «рефлексивні уміння».

г) – *виклад основного матеріалу дослідження*) Слід зазначити, що масовий інтерес до означеної проблеми вчених різних галузей знань не є випадковим: рефлексія виступає необхідним компонентом процесів адаптації спеціалістів і колективів, використовуваних ними засобів та способів діяльності до динамічних умов, у яких розгортається професійна діяльність. При цьому виявляються практичні можливості рефлексії, проводяться теоретичні дослідження проблеми її місця в різних формах діяльності, структури та видів. Увагу до поняття «рефлексія» представників різних галузей наукового знання можна пояснити ускладненням соціального життя, зростанням самостійності людини, потреби особистості в розумінні, оцінюванні самої себе й інших, тому що подальший поступальний розвиток суспільства зажадає ще більш витонченої рефлексивної діяльності.

Для з'ясування сутності рефлексивних умінь ми вважаємо за необхідне проаналізувати поняття “рефлексія”, розглянути деякі підходи

визначення феномену рефлексії. Етимологічний та лексико-семантичний аналіз поняття “рефлексія” вказує на стійкість змісту поняття, не дивлячись на його п’ятивікову історію: reflexio (пізньолатинське) “звернення у минуле”, роздуми над змістом, самопізнання, форма теоретичної діяльності, принципи мислення, категорія свідомості. Проблема рефлексії розглядається у різних наукових галузях: філософії, психології, педагогіці. Спектр тлумачень, які мають місце використовуючи поняття рефлексії, достатньо широкий: самопізнання, самооцінка, самоаналіз, самосвідомість, роздуми, обміркування своїх дій та ін. Звертаючись до історії філософії, ми простежили розвиток поняття рефлексії від “джерела ідей” у філософії просвітництва (Г. Лейбніц, Д. Локк, Б. Спіноза, Д. Юм), “методу мислення” у німецькій класичній філософії (Г. Гегель, І. Кант, І. Фіхте) до розуміння рефлексії як загальної категорії різних галузей філософського знання (А. Большунов, В. Молчанов, Н. Трофімов, М. Розов).

У філософії “рефлексія” є форма теоретичної діяльності суспільно-розвиненої людини, що направлена на обміркування своїх особистих дій та їх законів, діяльності самопізнання, що спрямована на специфіку духовного світу людини. Виявлено, що проблема рефлексії у філософії найбільш інтенсивно розроблялась у трьох напрямках: під час вивчення теоретичного мислення, процесів комунікації, що пов’язані з необхідністю розуміння та координації дій учасників цих процесів, під час вивчення самосвідомості [7]. У психології дослідження рефлексії проходили у таких напрямках: під час розробки методологічних питань вивчення рефлексії, де рефлексія розглядається як категорія самосвідомості, обґрунтовується її зв’язок з діяльністю та пропонується схема рефлексивної діяльності (О. Анісімов, В. Вазіна, Г. Щедровицький); у ході експериментального вивчення рефлексії в рамках дослідження теоретичного мислення (Л. Виготський, В. Давидов, А. Зак, А. Маркова, С. Рубінштейн та ін.).

Великого значення виховній ролі педагога надавали вітчизняні просвітителі Т. Шевченко, І. Котляревський, М. Максимович, О. Духнович, П. Грабовський, Леся Українка, М. Коцюбинський, Б. Грінченко. І. Франко зазначав, що «Учителем школа стоїть; коли учитель не потрібний, не приготований, то й школа ні до чого. Ну, а добрих учителів треба добре самих вивчити» [4, с.312].

К. Ушинський обґрунтовував необхідність виховання особистості майбутнього педагога у процесі професійної підготовки: «Та оскільки педагогічних факультетів ми ще тривалий час не дочекаємося, нам залишається один шлях для розвитку правильних ідей виховного мистецтва – шлях літературний, де кожний з галузі своєї науки сприяв би великій справі виховання. Проте, якщо не можна вимагати від вихователя, щоб він був спеціалістом в усіх науках, з яких можна черпати основи педагогічних правил, то можна й треба вимагати, щоб жодна з цих наук не була йому зовсім чужою, щоб з кожної з них він міг розуміти принаймні популярні твори і прагнув, наскільки може, набути всебічних знань про людську природу, за виховання якої береться» [4, с.260].

Подальше наукове розроблення проблеми виховання педагога знайшли у працях П. Блонського, С. Шацького, які вказували на необхідність її запровадження з першого курсу навчання. Зокрема, П. Блонський зазначав: «Я вважаю, що основа педагогічної підготовки – широка загальна освіта, знання й розуміння людей, уміння розбиратися в філософських питаннях, інтенсивний громадський інтерес. Якщо педагог позбавлений цього, він педагог без фундаменту» [2, с.218].

Серйозні вимоги до особистісного розвитку вчителів, здатних творчо працювати на ниві просвітництва, висував А. Макаренко, вважаючи головним у професійній діяльності знання своєї справи, володіння професійними уміннями, педагогічною технікою: «Необхідно, щоб із педагогічних вузів виходили люди більш широко освічені, незалежно від вибраного для викладання циклу предметів» [5, с.68]

В. Сухомлинський убачав результат підготовки до учительської професії у сформованості моральних якостей: «Щоб стати справжнім вихователем, треба пройти цю школу сердечності – протягом тривалого часу пізнавати серцем усе, чим живе, що думає, з чого радіє й чим засмучується ваш вихованець. Це одна з найтонших речей у нашій педагогічній справі. Якщо ви наполегливо оволодіваєте нею, ви будете справжнім майстром» [6, с.115]. Здатність виявляти таке ставлення до вихованців має формуватися у майбутніх педагогів на основі інтересу до людей, поваги до них та усвідомленні себе як людини, яка здійснює вплив на розвиток особистості.

Аналіз досліджень за названими напрямками сприяв усвідомленню специфіки поняття “рефлексія” у сфері педагогічних знань: рефлексія – мисленнєво-діяльнісний чи чуттєво-усвідомлюваний процес самосвідомості суб’єктом своєї діяльності.

К. Вазіна визначає рефлексію як головний елемент у системі діяльності, що виконує складну функцію саморегуляції людини в світі. На її думку, рефлексія виникає тоді, коли має місце відхилення від зразка – норми діяльності людини, коли усвідомлюється незадоволеність власною діяльністю або зразком. Рефлексія блокує діяльність згідно старих зразків і відкриває нові шляхи для мислення та дії .

Т. Ільїна визначає чотири сфери існування рефлексії:

- мислення, спрямоване на розв’язання конкретних завдань, що призводить до аналізу, оцінки особистих дій;
- діяльність, у якій фіксується установка на взаємо підтримку;
- спілкування, що передбачає доступність досвіду іншого для себе;
- самопізнання за умови самовизначення внутрішніх орієнтирів і способів розмежування “Я” й “не Я”[3, с.43].

У той же час В. Беліков розглядає діяльність як рефлексуючу активність, підпорядковану свідомості. Рефлексія неможлива поза свідомістю, що, в свою чергу, припускає наявність інтелекту.

3. Митаєва розглядає проблеми професійного зростання педагога і вирішення їх за допомогою рефлексії власної діяльності. Вона зазначає, що питання рефлексивної діяльності вивчаються стосовно професійної готовності, компетентності, професійної кваліфікації, проте сучасна освітня ситуація вимагає від педагога проектування освітньої діяльності учнів, осмислення власного педагогічного досвіду. Одним із вирішальних чинників у забезпеченні змін в освітньому процесі є творче мислення педагога, сутність якого пов'язана з умінням засвоювати свій досвід, який фіксується в рефлексії, знаходити в ньому нові способи педагогічного впливу на навчальну діяльність студентів, категоріально оформлювати зразки нових способів і виражати їх у сучасних технологічних формах.

Вивчивши наукову літературу ми дійшли висновку, що якщо аналізувати педагогічний процес у контексті “суб’єкт- суб’єктної парадигми” (А.А. Бодалев, Г.А. Ковальов та ін.), то результативність взаємодії педагога з тими, хто навчається, значно підвищується завдяки рефлексивним процесам.

Аналіз зарубіжної літератури з проблеми професійної рефлексії педагогів свідчить про те, що в цілому сучасні розробки стосуються механізмів функціонального навантаження рефлексії, виявлення її місця та ролі у різних сторонах педагогічної діяльності, пошуку оптимальних шляхів її цілеспрямованого розвитку (М. Ван Манен, К. Цейхнер, Д. Лісто, Т. Уайлдмен, Д. Найлз, К. Кларк, П. Петерсен, Ф. Фуллер).

Розгляд рефлексії у різних галузях науки дозволяє нам акцентувати на сутнісні характеристики даного феномену, означеного в цілому як важлива здатність окремого індивіда або соціальної групи знаходитись у відношенні не тільки з собою, зі здійснюваною діяльністю, але й з соціокультурним оточенням. Розвиток рефлексивних умінь – процес складний та довготривалий, тому починати його слід з першого курсу навчання.

Рефлексія розуміється як інтегральний психічний процес, який виявляється в здатності розмірковувати над змістом свідомості іншої людини та розмірковувати над змістом власної свідомості.

Рефлексивність – це властивість практичного мислення, вона, на наш погляд, стає найважливішою, визначальною ланкою між концептуальним знанням і особистісним досвідом людини. Для студента ця якість необхідна під час застосування загальних знань в конкретних практичних ситуаціях. Без рефлексивного опрацювання теоретичні знання, з яких складаються концептуальні уявлення, як би ”розсипаються” в свідомості, а це не дозволяє їм стати безпосереднім керівництвом до дії.

Рефлексія в діяльності – це процес мисленнєвого ретроспективного аналізу будь-якої проблеми, труднощів або успіху, в результаті чого з’являється осмислення сутності проблеми, народжуються нові перспективи її вирішення.

На підставі всього вище зазначеного можна дійти висновку, (*д*) – *висновки*) що проблема рефлексії є однією з найбільш актуальних у філософських працях і психолого-педагогічних дослідженнях. Учені характеризують значення рефлексії та саморефлексії у контексті формування особистості. Це дає змогу розуміти рефлексивні уміння як одні з важливих компонентів навчальної діяльності, оволодіння якими дає можливість особистості майбутнього педагога творчо самореалізуватися за умов сучасного освітнього простору.

Підсумовуючи різні підходи в з’ясуванні суті означеної проблеми, можна стверджувати, що рефлексивні уміння студента спрямовані на усвідомлення й оцінку всіх сторін навчальної діяльності, а також своєї особистості з позицій їх ефективності та визначення можливостей подальшого професійного становлення.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту» // Законодавчі акти України з питань освіти. За станом на 1 квіт. 2004 р. – К., 2004. – С. 168-221.
2. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения: в 2-х т. / Павел Петрович Блонский; сост. М.Г. Данильченко, А.А. Никольская; под ред. А.В. Петровського. – М.: Педагогіка, 1979. – Т. 1. – 1979. – 304с.
3. Ильина Т.А. Структурно-системный подход в обучении / Татьяна Андреевна Ильина. – М.: Знание, 1972. – Вып. 1, 2, 3. – 72 с.
4. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, КОО, 2003. – 766 с.
5. Макаренко А.С. Педагогика индивидуального действия / А.С. Макаренко. – М., 1957. – 380 с. – (Сочинения : в 7 т. А.С. Макаренко; Т. 5).
6. Сухомлинський В.А. Избранные сочинения: в 5-ти т. Т. 1 / Василий Александрович Сухомлинский. – К. : Рад. школа, 1979. – Т. 1. – 1979. – 686 с.
7. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов.энциклопедия, 1989. – 815 с.